

keretei közé sorolható, hiszen nagy körültekintéssel figyel a beszéd nyelvi környezetére, ugyanakkor nem hagyja figyelmen kívül, hogy a lakosság tradicionális életmódja, földrajzi értelemben vett elszigeteltsége kedvezően hatott a szellemi és tárgyi kultúra, valamint az archaikus elemekben gazdag nyelvjárás megőrzésére. Tudományos jellegű szakirodalomra, illetve saját gyűjtésére alapozva állapítja meg, hogy a csángó nyelvet beszélők, illetve a magukat annak valló népesség száma csökkenő tendenciát mutat. Terepkutatásai alapján vázolja a Moldvában élő csángóknak a magyar köznyelvhez való viszonyát, kiegészítve azzal a megállapítással, hogy ha a fentiek mellett még figyelembe vesszük a kétnyelvűség, illetve az állandó román–magyar kontaktusjelenségek további hozadékait, a folyamat feltartóztathatatlan nyelvi erózióhoz vezet.

A nyelvjárásról szóló fejezetben a szerző tehát az egyes nyelvjárás csoportok hangtanának szinte minden jellegzetességét bemutatja, majd szakszerűen, példákkal szemléltetve beszél a szókölcsönzésről. Az alaktani jellegű nyelvi sajátosságok ismertetése háttérbe szorul, aminek az az oka, hogy a magyar dialektológiának ezen a területén (pl. a névszóragozás terén) nem születtek még meg a megfelelő összegző tanulmányok. Mivel a nyelvjárás mondatán és szövegten a nemzetközi és magyar nyelvjáráskutatásnak egyik legkevésbé művelt és ezért legkevésbé kidolgozott területe, a csángó mondatán és főként szövegten modern tudományos leírása is várat még magára.

Pozsony Ferenc könyve több annál, hogysem a múltbeli események egyszerű konstatálása révén emléket állítson egy asszimilációt megelő népcsoportnak. A moldvai falvak társadalmi-gazdasági életét és szellemi-kulturális jelenségeit – külön fejezetekben – a múlt tükrében vizsgálja, de nem mellőzi a jelenkori változások fontosságának hangsúlyozását sem. A mai életmód megértéséhez mind a szinkrón, mind a diakrón vetület vázolására szükség van, hiszen a közösségi normák érvényesítése, a többség által előírt szankciók kirovása és a devi-

áns személyek megrendszabályozása mindig a korabeli gazdasági viszonyok függvényében történik. A gazdasági átalakulás napjainkra a társadalmi szervezkedés terén is változást idézett elő. A csángó falvak (késő) polgárosodása, a horizontok kitágulása és az általánossá vált munkamigráció megbontotta az archaikus (szegényes) életmóddal jellemezhető mikroközösségeket. A népcsoporton belül még mindig hiányzik a piaci árukereskedésbe bekapcsolódó esetleges vállalkozói réteg. A kívülről érkező „csángómentők” mellett nincs elegendő vezető pozíciót felvállaló helyi személy, akik nemcsak az önelátást, hanem ezen túlmenően a közösségek prosperitását szorgalmazzák.

A könyv zárófejezete a rendszerváltás utáni időszak érdekképviselési törekvéseinek kronológiáját summázó, jegyzőkönyvszerű alapos összegzés. Az civil szervezetek megalakulási és működési stratégiái, a magyar nyelvű oktatás és misézés körüli bürokratikus procedúrák mind azt hivatottak jelezni, hogy a csángókérdés nem vesztett aktualitásából, és egyelőre nincs kilátásban a tudományos érvek egyeztetése sem.

A kiadvány értéke nem valamely tudományos nézet hangoztatásában, hanem tényszerű ismertetéseiben, logikus következtetéseiben és tudományos forrásokkal alátámasztott elemzéseiben áll. Ha a felhasznált irodalomjegyzéket szemléljük, meggyőződhethetünk róla, hogy az egyes témakörökben megjelentetett lényeges munkákat a szerző mind feldolgozta. Tartalmi szempontból pedig a mindenkor olvasó legfőbb azt róhatja fel a szerzőnek, hogy nem azzal az ideológiai töltettel közelített a témához, amelyet ő esetleg elvárt volna.

Az Európai Folklor Intézet Örökség sorozatának ez utóbbi (tizennegyedik) kötete igényes szerkesztésről és nyomdai kivitelezésről tesz tanúbizonyságot. A tartalmi egységek szakszerűen tagoltak, a szövegkorpuszt a helységek névjegyzéke, térkép, gazdag rajz- és fényképanyag teljesíti ki.

Ivácsony Zsuzsa–Miklós Zoltán

Székelyföldi kiserégiók régészeti kutatása

Sófalvi András: Sóvidék a középkorban. Fejezetek a székelység középkori történelméből. Székelyudvarhely 2005. 236 lap, 45 ábra, 54 színes kép és 2 térkép

A vidékünkön az utóbbi időszakban szép számmal megjelent helytörténeti kiadványok között üdítő kivétel Sófalvi András tavaly megjelent könyve. A tartalomjegyzék átfutása első pillantásra meggyőző: nem egy falunapi határidőre, a „teljesség igényével” megírt „falumonográfia”-kompilációt tart kezében az olvasó.

Sófalvi kevesebbet ígér, de azt betartja. Könyve közel tíz esztendő kutatásának az összegzése, olyan kutatás, melyben egyaránt helyet kapott a terepbejárás, a korabeli források elemzése, térképek és helynevek összegyűjtése, ásatás és alapos könyvtári munka is. A vidéket, a kutatási helyzetet és a szerzőt is ismerve elmondható: újabb alap kutatások nélkül hosszú ideig ez

lesz a legelső könyv, melyet kézbe kell hogy vegyen a Sóvidék és a tágabb környék középkora iránt érdeklődő kutató, olvasó.

A könyv módszertani bevezetője: *A régészet szerepe a Sóvidék korai történetének kutatásában*, illetve további általános módszertani részeit (például *A települések és a környezet viszonya a Sóvidéken* c. fejezet) jelzik: a könyv tudományos igényességgel, de nem kizárólag szakembereknek készült, és javasolt elveit a hasonló munkákkal bibelődők is megfontolják.

A kötetben tárgyalt témák többségét a szerző korábbi, esetenként nehezen elérhető vagy alig terjesztett cikkeiben már érintette, így a fejezetek önálló, összegző

igényű feldolgozások. Közös kötetbe szerkesztésük mégis hasznosnak tekinthető, ezzel ugyanis a szerző a szakkönyvek és folyóiratok világából szállít a hazai olvasóknak tudományos igényű tájékoztatást az elmúlt évtizedek kutatásának eredményeiről.

Ebből a kettős célból, tudniillik tudományos feldolgozás és ismeretterjesztés, tudománynépszerűsítő oktatás, adódik az a kettősség, ami a teljes anyagot jellemzi. A szerzőt a mindent bemutatás kényszere vezeti, hiszen szakmai kérdések kapcsán folyton az átlagolvasóra (is) figyel, neki ad összegzést egy-egy probléma kapcsán. Emiatt természetesen óhatatlanul ismételi, vagy az éppen tárgyalt kérdés kapcsán szélesebb, nem szorosan tárgyhöz kapcsolódó kitekintést kénytelen nyújtani. Így gyakran az az érzésünk, a munka fejezetei, témái (székely nemzetségi szervezet, településmorfológia, gazdaságtörténet, határhasználat, állattartás, irtások, tízesek, nomadizmus, környezeti rekonstrukció, társadalom, népesezés) szétfeszítik sóvidéki kereteit, és a könyv címe akár fordított – *Fejezetek a székelység középkori történelméből. Sóvidéki esettanulmányok* – is lehetne. Ezt a nehezen feloldható kettősséget azonban vállalnia kell mindenkinek, aki egyszerre kíván eltérő érdeklődésű és képzettségű réteget megszólítani.

Így aztán minden téma esetében előzetesen kutatástörténeti, módszertani bevezető, általános témaismertető olvasható, amely kimondatlanul a helytörténet művelőinek szól. A kutatások és a források hiánya a legszélesebb adatszoportok bevonását igényli. Székelyföldön a társtudományok és a módszerek alkalmazása (az ún. „interdiszciplinaritás”) nem kutatási filozófia, hanem kényszerítő szükség-szerűség kérdése, és ez minden fejezet esetén jól érezhető.

Külön érénye a munkának, hogy ezt a szándékát úgy valósította meg, hogy nem csupán átveszi a társtudományok eredményeit (történelem, régészet, nyelvészet, néprajz, településföldrajz, művészettörténet), hanem ezek eredményeit alkalmazva, esetenként kockáztatva ugyan, de a valóságtól nem elrugaszkodva önálló eredményeket produkál, vagy fontos kérdéseket vet fel.

Több kényes vagy bizonytalan kérdést érint anélkül, hogy ezeket megoldaná. Ennek ellenére azt gondoljuk, tudományos igényű ismertetésük akkor is indokolt, ha ma csupán megszűrni és bemutatni lehet a korábbi elméleteket. A kutató felelőssége ugyanis az, hogy ne hallgassa el kételyeit, és ne legyen tekintélytisztelő, hanem adjon számot a vállalható és a megoldandó ismeretekről, feladatokról. A hiányos kutatástörténeti előzmények ellenére Sófalvi több történeti mítosszal és közhellyel is próbál leszámolni (római sóbányászat, székely nomadizmus, Árpád-kori gyepek, falvak vertikális mozgása stb.). Ezek egy részét még majdani kutatásoknak kell igazolniuk vagy cáfolniuk, de több évtizedes ismételtetés helyett valóban fontos ezen elgondolások tarthatóságát újra megvizsgálni.

Jó, hogy itthon, egy helyen lehet olvasni a székelység betelepülésének kérdéséről, a „korai” várak és határvédelem problémájáról, hogy csak a „fogósabb” kérdéseket említsük.

A természeti környezet rekonstrukciójánál jó volt olvasni, hogy a helynevek másoknál is előforduló felsorolásán túl megkockáztatta ezek történetiségét is vizsgálni. E helyneveket sem itt, sem máshol jó ideig vagy egyáltalán nem fogjuk tudni pontosan keltezni, de le kellett írni, hogy ezek valószínűleg a középkori (és nem csak az új- vagy jelenkori) környezetre utalnak, és tényleg arról van vagy lehet szó, hogy a belterületi Aszáló, Csere-vége, Magyar-alja stb. típusú helynevek azt jelzik: a falvak közvetlenül erdők mellett jöttek létre. Ezek ismerete elsőrangú fontosságú a régészeti terepbejárások tervezésénél.

A vidék és általában Székelyföld legizgalmasabb kérdése az előzményekhez és az első középkori betelepülőkhez kapcsolódik. Előzetes régészeti kutatások hiányában ez esetben is fontos szerep jut a nyelvészetnek. A bizonytalan mondott szláv eredetű helynevek kapcsán a Taploca értékelése attól függ, hogy valóban hévizet, esetleg be nem fagyó borvizet vagy sós vizet, forrást jelöl-e, mert ez esetben valószínűleg valóban szláv előzményekre utalna, és nem csak kölcsönszóként értelmezhető.

Izgalmas a sóvidéki helynevek bihari, valkói, Abaúj megyei, zalai stb. párhuzamainak összegyűjtése. Ez ugyanis egyaránt jelezheti azt, hogy a Sóvidékre beköltöző székelység több területről származik, de azt is, hogy esetleg erőltetett egy vagy több helynévi megfelelés alapján közvetlen kapcsolatot keresni egymástól távol eső területek között. E kérdésben akkor láthatnánk biztosan, nemcsak Sóvidéken, de Székelyföldön általában, ha a történeti Magyarország teljes területéről rendelkezésünkre állna a teljes helynévanyag. Így távoli területek nagyobb arányban megfeleltethető helynevei gyorsan kiszűrhetőek lennének, és elkerülhető lenne a csupán esetleges megfelelésekre alapozott elsieteli történelmi következtetés. Ez az eltérő történeti viszonyok, adatoltság ismeretében valószínűleg soha nem lesz maradéktalanul kivitelezhető, így jó ideig foglyai leszünk a kényszerűen hiányos adatokra építő megoldásoknak.

A bizonytalan korú és meglátásom szerint nem kellőképpen kiaknázott nyelvészeti adatok mellett-helyett a régészet lenne hivatott egy-egy vidék tényleges betelepítésének idejét meghatározni. Sóvidék e tekintetben szinte teljesen fehér foltnak számított, így Sófalvi itteni terepbejárásai az első kézzelfogható adatokat eredményezték. A terepbejárások során a külterületeken semmit, míg az intenzív művelés ellenére a belterületen jó néhány leőhelyet azonosított. Ez azt jelenti, hogy a mai falvak középkori előzményei Sóvidék esetében folyamatosan lakottak maradtak, nincs adat eltérő települési rendszerre vagy költözésre.

A Ferenczi testvérek várkutatásai (Rapsóné, Firtos és Tartód várában) izgalmas és máig tartó vitát eredményeztek, de a váraljai települések azonosítása és jól dokumentált régészeti leletanyagok, megfigyelések hiányában mindez elvi sikon tartotta a kérdést. A vita kapcsán Benkő Elek által korábban felvetett kérdések (társadalmi, gazdasági háttér) és a várak elhelyezkedésének, környezetük, régészeti anyagaik részletes ismertetése

meggyőzően alátámasztja a szerzőnek a várak kapcsán megfogalmazott és a korábbi, népszerű felfogástól eltérő értelmezését.

A bemutatott régészeti leletanyag alapján kockázatos vállalkozásnak tűnik Sóvidék korai történetét mindössze maroknyi terepbejárás cserépre alapozva ismertetni. E pár töredék azonban az első értékelhető adatmorzsa, és csak egyetérténi lehet a szerzővel, hogy minden kis adatot fel kell használni, vállalva a félrekeltezés, illetve a tévedés veszélyét, de ahhoz, hogy e kérdésben tisztán lássunk, jóval több anyagra lesz szükség. Bízunk benne, hogy a majdani kutatások e téren is lehetővé teszik, hogy minőségileg és mennyiségileg is jelentősebb adatok alapján léphessünk tovább.

A fentiek alapján, helyi pozitív adatok várható előkerüléséig éppen ezért csak feltételelesen lehet egyelőre beszélni arról, hogy Sóvidék betelepülése mikor (11–13. század?) és hogyan történt (Árpád-kori alapnépesség, székelyek?). Így aztán a sófalvi templom első periódusának 13. századi építését és építetőit illetően, mely egyetlen analógián, illetve a kis felület miatt bizonytalanul megfigyelt „...anyagában megegyező támpillér (?)” feltételelétén alapszik, kissé elsietettnek tűnik az első templomnak a székelyekhez történő egyértelmű kapcsolása (még ha ez is a legvalószínűbb), erre ugyanis semmilyen tényleges adat nem utal.

A kutatástörténeti előzményekből fakadó bizonytalanságok mellett azonban fontos hozadéka a kötetnek a sóvidéki egyháztörténeti és építészeti adatoknak az összefoglalása. Dávid László közel harmincéves ismertetése óta ez az első átfogó jellegű és jelentős új eredménye-

ket hozó munka: középkori faragványok, kápolnák, tárgyak azonosítása, ezek topográfiai helyzetének, alaprajzának bemutatása, leírása, az első régészeti megfigyelések ismertetése.

Fontos észrevétel, hogy igazolta a szórt településhalmazfalu fejlődést a mai falvak esetében, illetve a szeges-szeres települések hiányát, bár e folyamat hiteleségét és keltezését régészeti adatok kell majd még bizonyítsák.

A határhasználat kapcsán fontos az adatokkal alátámasztott rekonstrukció és valószínűleg szélesebben is alkalmazható modell a falvak határának fokozatos kialakításáról és jelöléséről, a teraszos művelés kezdeteiről, illetve a havasok használatáról szóló rész.

A sóvidéki sóbányászat történetének vizsgálata kapcsán itt olvashatunk első ízben összefoglaló jelleggel a középkori székely sóbányászatról (sóbányászat, sóhasználati jog kérdése, sólelőhelyek megoszlása, százföldi sókereskedelem, sóutak stb.). Mindezt a többi kérdés kapcsán már említett módszerek és források (régészeti terepbejárások, hiteles írott források, helynevek) bevonásával és szélesebb erdélyi gazdaságtörténeti áttekintésbe ágyazva.

A könyv, Sóvidék apropója kapcsán, tehát több székelyföldi középkori történeti kérdésben nyújt színvonalas eligazítást és olvasmányos tájékoztatást. Tisztelet érte, hiszen a tudomány nem lehet öncélú, végső soron a helyi közösség ismereteinek bővítését kell szolgálnia. Bízunk benne, hogy ez és a hozzá hasonló könyvek el is jutnak a célközönséghez.

Botár István

Hatalom és lokális társadalmak konfliktusa a „krízis évében”

Gagy József: A krízis éve. 1949. Csíkszereda 2004. 237 lap

Gagy József a kommunista diktatúra kiépülésének egy sajátos időszakát választotta elemzése keretül: az 1949-es évet. A választást az indokolta, hogy a kommunista hatalom kiterjeszkedése szempontjából ez az esztendő különös fontossággal, meghatározó társadalmi és politikai vetületekkel rendelkezik. Az ekkor zajlott események mintegy koncentrálják a diktatúra hatalmi be rendezkedésének technikáit, különféle módozatait. A tudományos kutatás jelentőségét növeli, hogy ez volt az az év, amikor a hatalmi építkezés elérte a lokális társadalmakat, a privat szféra legbelső köreibe férközött be, ami az egyéni és közösségi alkalmazkodás legkülönbözőbb formáit váltotta ki. Az adott időszak társadalomtörténeti fontossága tehát vitathatatlan. A vizsgálat helyszíne a Székelyföld.

Az előszó, valamint a bevezető „a kutató narratívájának” megkonstruálását tartalmazza, a szerző láttatni engedi kutatói dilemmáit, megjelöli törekvéseit, „figyelmeztet” szubjektív érintettségére. Felvillantja a kutatás tárgyához való sajátos viszonyát: nem a valóság kizárólagos láttatására törekszik – a közelmúlt tényszerű feltáratlanságának hiánya amúgy is ellehetetlenítene ezt a

vállalkozást –, hanem egy szempontrendszer kialakítására, amely további értelmezésekhez kínál irányelveket: „Nem tudtam, nem is akartam az anyag kezelésében egy teljes mértékben objektív felülemelkedést, kivülállást megvalósítani. A korszak mély érzelmeket kavart, a hatalom az érzelmek felszítását is harcba vetette. A sajtó elfogultsága, az osztályharc heve ott van az idézetekben.” (30.) Emellett egy fontos kutatómódszertani problémára is ráirányítja a figyelmet, arra, hogy a korszak ma is élő szereplőinek érzékenysége mellett a legfőbb nehézséget a források hiánya jelenti. Emiatt a szerző sajátos forráshasználatra kényszerül, a történeti háttér megépítéséhez ugyanis legfőbb kútfőként a korabeli sajtóanyagot használja fel. Kijelöli azokat a forráskritikai aspektusokat, amelyek mentén az értelmezői munkát elvégzi. Amire az átideologizált, manipulált és manipuláló napi- és hetilapokban figyel: nevek, helyszínek, „mindennapi apró események”, statisztikák, törvények. Ezen túlmenően pedig nem téveszti szem elől azt a módot sem, ahogyan egy-egy téma „megjelenik”, illetve ahogyan „adagolják”. A sajtó ugyanakkor azt is jelzi, hogy a „frontok megnyitásával” hova, merre fordul a hatalom figyelmé: